

کارستان هنری و هنرپروری ابراهیم سلطان*

دکتر یعقوب آژند**

استاد گروه گرافیک و عکاسی، دانشکده هنرهای تجسمی، پردیس هنرهای زیبا، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۸۶/۷/۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۸۶/۹/۳)

چکیده:

ابراهیم سلطان فرزند شاهرخ تیموری از سال برافتادن اسکندر سلطان پسر عم خود در شیراز یعنی سال ۸۱۷ هجری تا سال ۸۳۸ هجری که درگذشت، حاکم فارس و اصفهان بود. در زمان او مکتب نگارگری شیراز دوره دیگری از شکوفایی و کمال هنری را تجربه کرد و این شکوفایی بر اثر هنرپروری او بود. خود ابراهیم سلطان در هنر خطاطی مهارت ویژه‌ای داشت و آثاری از خوشنویسی او تا به امروز در شیراز و مجموعه‌ها و موزه‌ها باقی مانده است. در این مقاله تجربه‌های هنرپروری و هنرورزی وی از لابلای متون مکتوب و مصور فحص و ارزیابی می‌شود و کیفیت هنری مکتب شیراز مورد بررسی قرار می‌گیرد. نخست احوال وی در مقام هنرپرور و هنرمند روشن می‌گردد و سپس تشکیلات کارگاه هنری او با توجه به فرمان کلاتتری کتابخانه خواجه نصیرالدین محمد مذهب بازسازی و بازنگری می‌شود و در نهایت آثار بازمانده از دوره هنرپروری او شناسایی و معیارها و موازین هنری آنها محل بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد. حضور ابراهیم سلطان در شیراز سده نهم هجری این شهر را در مکتب نگارگری و هنرورزی آن جاودان کرد. در حقیقت بخش مهمی از مکتب نگارگری شیراز باز بسته به هنرپروری ابراهیم سلطان است که گاه از نظر مفاهیم و میدان فعالیت وی در این قلمرو به پای هنرپروری برادرش بایسنقر میرزا در هرات می‌رسد و در واقع بازتاب سرراست از نظام احساسی و هنری او در چارچوب نظام سیاسی اش در شیراز است.

واژه‌های کلیدی:

ابراهیم سلطان بن شاهرخ، شاهنامه ابراهیم سلطان، ظفرنامه ابراهیم سلطان، کتیبه‌های ابراهیم سلطان، قرآن ابراهیم سلطان.

* این مقاله حاصل طرح تحقیقاتی با عنوان [مکتب شیراز] با شماره ۹۱۰۴۰۰۷/۱/۰۶ در دانشکده هنرهای تجسمی پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران است و بدینوسیله تشکر خود را از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه تهران ابراز می‌دارم.
** تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۶۲۵۹۳، نامبر: ۰۲۱-۶۶۴۶۱۵۰۴، E-mail: y-azhand@yahoo.com

مقدمه

اسکندر سلطان را بعدها به حکومت ماوراءالنهر فرستاد (در سال ۷۹۹ هجری). اسکندر سلطان در زمان مرگ تیمور در سال ۸۰۷ هجری، ۲۱ یک ساله بود (فصیحی خوافی، ۱۳۳۹، ۱۵۴/۳) و در همدان بسر می برد. با روی کار آمدن شاهرخ، اسکندر سلطان بر فارس و اصفهان و یزد دست یافت (دولت‌شاه، ۱۳۳۸، ۲۸۰) و تا سال ۸۱۷ هجری در این مناطق به حکومت پرداخت. چندی نگذشت که سر از اطاعت عموی خود شاهرخ پیچید و شاهرخ با سپاهی علیه او عازم اصفهان شد. اسکندر سلطان در سال ۸۱۷ هجری از عموی خود شکست خورد و شاهرخ پس از سرکوبی وی، فرزندش ابراهیم سلطان را حاکم فارس و اصفهان و یزد و کرمان و خوزستان کرد و بدین ترتیب حکومت ابراهیم سلطان با تختگاهی شیراز آغاز گشت (حافظ آبرو، ۱۳۷۲، ۵۵۹/۱).

تیمور در سال ۷۹۵ هجری برای دومین بار به شیراز دست یافت و پس از قتل عام اعضای خاندان مظفری (۷۹۵ - ۷۵۸ هجری) حکومت این مناطق را به فرزندش عمر شیخ سپرد. عمر شیخ یک سالی را در منطقه فارس و اصفهان و کرمان و غیره به انتظام امور پرداخت و در سال ۷۹۶ هجری از طرف تیمور به اردو فراخوانده شد تا در اردو کشی علیه ممالیک مصر شرکت کند. عمر شیخ بر سر راه خود در جنگ با بعضی متمردان قلعه های کردستان کشته شد (علی یزدی، ۱۳۳۶، ۲۷۴/۱؛ نطنزی، ۱۳۳۶، ۳۰ - ۴۲۷). او پیش از عزیمت به اردو فرزند خود اسکندر سلطان را در شیراز به جای خود گماشته بود.

تیمور پس از شنیدن مرگ فرزندش، پیر محمد فرزند بزرگ عمر شیخ را حاکم فارس و اصفهان و کرمان و خوزستان کرد و

۱- ابراهیم سلطان در بوته هنر

ابراهیم سلطان در سال ۷۹۶ هجری متولد شد و هنگامی که به حکومت رسید ۲۱ ساله بود. دولت‌شاه سمرقندی می نویسد که ابراهیم سلطان به فضل و استعداد شهره عام و خاص بود و در زیبایی کتابت و حسن خط نظیر نداشت و بیشتر دفاتر فارس را به خط خود می نوشت و در خطاطی او را با یاقوت مستعصمی برابر می نهند و اینکه "نقل خط قبله کتابت یاقوت المستعصمی نمودی و فرستادی و فروختی و از ناقدان بصیر هیچکس فرق نیارستی کردن" (دولت‌شاه، ۱۳۳۸، ۸ - ۲۸۷).

دولت‌شاه از کتیبه های ابراهیم سلطان بر عمارت و مساجد و مدارس فارس صحبت می کند و درباره سمرقندی های او می گوید که در بین کاتبان هنوز (یعنی در زمان دولت‌شاه، حدود سال های ۹۰۰ - ۸۸۵ هجری) دست بدست می گردد. از مطالبی که دولت‌شاه درباره ابراهیم سلطان می نویسد تشویق و حمایت او از مولانا شرف الدین علی یزدی برای تألیف ظفرنامه است (همان، ۲۸۷). ظفرنامه تاریخ مفصلی است در باب فتوحات تیمور و جانشینان او با امعان نظر به شاخه خاندان شاهرخ و به قول دولت‌شاه "طرفه مجموعه ایست ظفرنامه" (همان). ابراهیم سلطان پس از تألیف این اثر که چهار سال طول کشید، دستور کتاب آرای آن را صادر کرد اما به اتمام نرسیده، رخ در نقاب خاک کشید. ظفرنامه الگویی برای کتاب آرای کتب تاریخی گردید و بعدها چندین نسخه از آن با شیوه زیبا و دلنشینی کتاب آرای شد.

به تعبیر قاضی احمد قمی ابراهیم سلطان به انواع کمالات آراسته بود و کتیبه های مدارس که در شیراز ساخته یعنی مدرسه دارالصفاء و دارالایتم را خود وی نوشته و در عمارت بقعه ظهیری نیز به خط اوست و در صفا مقبره شیخ سعدی، غزل زیر را بر آزاره کاشی به خط زیبا نوشت:

به جهان خرم از آنم که جهان خرم از اوست

عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست....

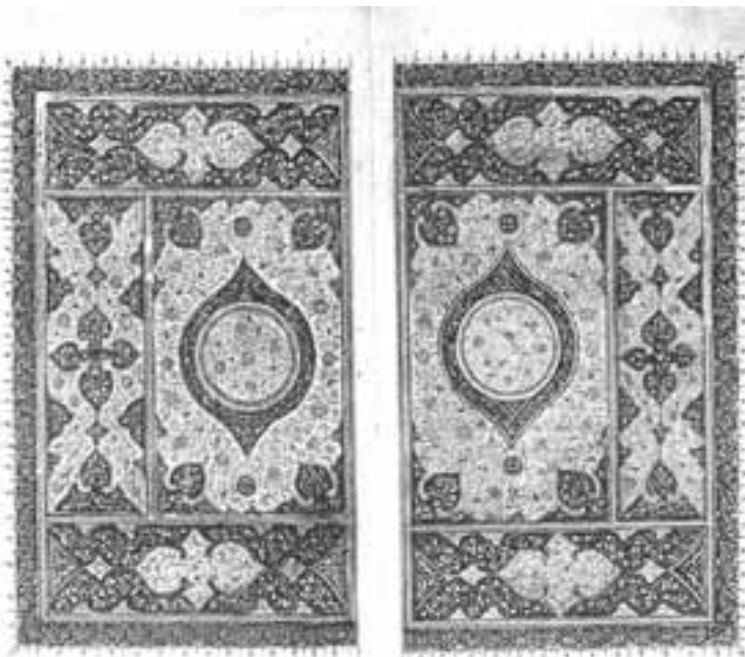
سال کتابت این کتیبه ۸۳۵ هجری بود. از اینها گذشته، ابراهیم سلطان قرآنی به قطع دو ذرع طول و یک ذرع و نیم عرض کتابت و به بقعه و مزار بابا عمادالدین لطف الله اهدا کرد (قاضی احمد قمی، ۱۳۶۶، ۳۱ - ۳۰). ابراهیم سلطان در خط ثلث از استادان زمان خود بشمار می رفت و در خطاطی شاگرد مولانا محمد شیرازی بود (همان، ۳۰ - ۲۹). قاضی احمد در باب خطاطی و خوشنویسی ابراهیم سلطان داستانی را تعریف می کند که خوانندگان را به خواندن آن داستان ارجاع می دهد (همان، ۳۱ - ۳۰).

اینکه نوشته اند ابراهیم سلطان از فضلا و علما و هنرمندان حمایت و پشتیبانی می کرد مسبوق به این سابقه است که وی علاوه بر حافظ آبرو و شرف الدین علی یزدی (مورخان) از کمال الدین بن غیاث الدین شیرازی ناظم دیوان، حاجی منصور مصنف نبی نامه درباره پیامبر اکرم حمایت به عمل آورد. شجاع مولف انیس الناس کتابش را در سال ۸۳۰ هجری به او تقدیم کرد. این کتاب اثری اخلاقی در باب سیاست مدن و غیره است (شجاع، ۱۳۵۰، ۱۲۰ - ۱۱۹).

ابراهیم سلطان همچون برادرش بایسنقر میرزا از کتاب دوستان و هنرپروران بشمار می رفت و گفته اند از طبع شعر هم بی بهره نبوده است. او در شیراز به تشویق هنرمندان از برای تولید آثار هنری پرداخت و نوعی رقابت فرهنگی و هنری با کارگاه هنری هرات راه انداخت و نسخه های نفیس در کارگاه هنری شیراز به سرپرستی خواجه نصیرالدین محمد مذهب تولید شد. پیش از ورود به بحث آثار نگارگری دوره ابراهیم سلطان، نگاهی گذرا به فرمان او که درباره کلانتری

۳- کارستان هنری و هنر پروری ابراهیم سلطان

ابراهیم سلطان در کتاب آرایبی نسخه‌ها به دو مسأله بیشتر توجه داشت: یکی طرح تاریخ آبا و اجدادی خود که ریشه در عنصر ترکی - مغولی چغتائیان ماوراء النهر داشت و دیگری توجه به گذشته و آرمان‌های تاریخی ایران یعنی شاهنامه فردوسی. او با این دو هدف در واقع آرمان‌های ترکانه را با آرمان‌های ایرانی پیوند می‌زد و در این خصوص از الگوی موجود در هرات دوره شاهرخ و بایسنقر میرزا تبعیت می‌کرد. او ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی را علاوه بر حمایت از تألیف آن، کتاب آرایبی کرد. دست کم یک نسخه از تاریخ جهانگشای جوینی از دوره او باقی است که کتاب آرایبی شده است. شاهنامه‌ای که به دستور او کتاب آرایبی شد گرچه از نظر نفاست به پای شاهنامه بایسنقر میرزا در هرات نمی‌رسد ولی در حد خود میزان بالندگی مکتب نگارگری شیراز را به نمایش می‌گذارد.

تصویر ۱- مجموعه سه دیوان.
ماخذ: (شیراز، ۸۲۰ هجری، کتابخانه ملی، پاریس)

از اینها گذشته، ابراهیم میرزا در کتاب آرایبی دو گرایش دیگر را نیز به منصفه ظهور رساند. او همچون پدرش وابسته به شریعت اسلامی بود و در بسط و توسعه آن می‌کوشید. قرآن‌های خوشنویسی و تذهیب شده دوره او در بین سال‌های ۸۱۷ و ۸۲۵ هجری از کتابت و نفاست ویژه‌ای برخوردارند. یکی از قرآن‌هایی که وی در سال ۸۲۷ هجری کتابت کرده به مناسبت زیارت مشهد بوده است. امروزه قرآنی در موزه پارس شیراز موجود است که از کتابت‌های او محسوب می‌شود.

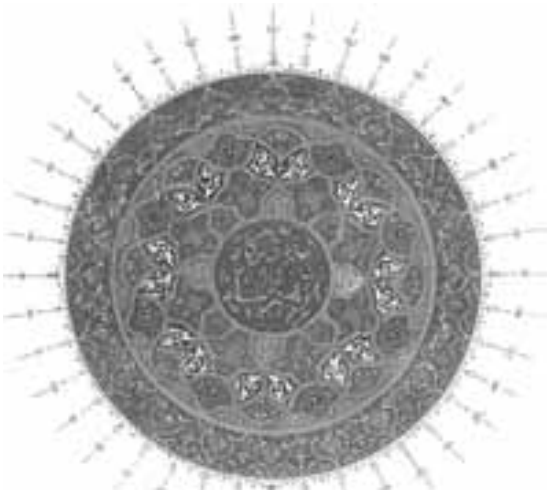
کتابخانه خواجه نصیرالدین مذهب صادر کرده می‌اندازیم تا بیشتر با تشکیلات کارگاه هنری او آشنا شویم.

۲- فرمان کلاتری کتابخانه

ابراهیم سلطان این فرمان را در ماه ذی‌قعدة ۸۳۵ به نام خواجه نصیرالدین محمد مذهب صادر کرد (رعنا حسینی، ۱۳۶۶، ۷۲ - ۶۹). به نظر می‌رسد که کارگاه هنری کتابخانه ابراهیم سلطان محصول سنت‌های هنری پیش از تیموریان یعنی آل اینجو و آل مظفر و نیز اسکندر سلطان بوده باشد. این کارگاه اصولاً از دو بخش مهم کتابت‌خانه و صورت‌خانه تشکیل می‌شد. در کتابت‌خانه شماری از کاتبان و خوشنویسان به کتابت نسخه‌ها مشغول بودند و در صورت‌خانه هم تعدادی مصور و مذهب و سایر هنرمندان مربوطه کار می‌کردند و به تصویر پردازی و تزیین کتاب می‌پرداختند. در این فرمان خواجه نصیرالدین مذهب که در چندین هنر یعنی حسن خط و لطف تحریر و تذهیب و نقاشی زبده‌گی و مهارت داشته در صدر هنرمندان کارگاه هنری یعنی مذهبیان و کاتبان و مصوران و مزوقیان (طراحان و غیره) قرار می‌گیرد و تقویم کارهای کتابخانه عامره و غیر آن از کتابت و تذهیب و تصویر و تجلید و نقاشی عمارات و تعیین اجرت عمله و برآورد مصالح آن به عهده وی گذاشته می‌شود و به هنرمندان توصیه می‌شود که از وی اطاعت کنند و او را مقدم و کلاتر خود بدانند و به کارکنان کتابخانه توصیه می‌شود که از سخن و صوابدید او تجاوز نکنند و از خواجه نصیرالدین محمد مذهب هم می‌خواهند در رعایت و کفایت و محافظت و راستی و امانت تلاش نمایند (همان؛ ریشار، ۱۳۸۱، ۱۳۸).

این فرمان از نخستین فرمان‌های بازمانده درباره ریاست یک نهاد هنری است که مسئولیت رئیس آن کاملاً روشن شده است: ۱- رهبری و پیشوایی بر مذهبیان و نقاشان و مزوقیان؛ ۲- نظارت و تنظیم و تدوین امور مربوط به کتابخانه عامره؛ ۳- تعیین اجرت و مصالح کار و برآورد آن و قرار دادن این امکانات و مصالح در اختیار هنرمندان مربوطه. او باید از کیفیت کار کارکنان کتابخانه و نقاشان عمارات خبر می‌داشت و هر روز بر کارهای آنها نظارت می‌کرد تا خبط و خطایی در کارها صورت نگیرد و تعویق و تأخیری در امور محوله اتفاق نیافتد.

متأسفانه به لحاظ فقدان منابع و اطلاعات، شخصیت خواجه نصیرالدین محمد مذهب چندان شناخته نیست جز اینکه نامش به عنوان مذهب و کاتب در انجامه بعضی از نسخه‌ها ثبت شده است و در بعضی از آنها نام وی به صورت "نصرالسلطانی" آمده که "سلطانی" برگرفته شده از نام ابراهیم سلطان است. بهر تقدیر، این فرمان بعدها الگویی برای صدور فرمان‌های مشابهی به نام کمال‌الدین بهزاد در دوره تیموریان و صفویان شد.

تصویر ۳- دیباچه دیوان امیر خسرو دهلوی.
ماخذ: (شیراز، ۵۸۳۴، موزه آثار ترکی و اسلامی، استانبول)

تصویر ۴- ورود تیمور به بخارا.
ماخذ: (ظفرنامه علی یزدی، شیراز، ۵۸۳۹، گالری هنری سکر، واشنگتن)

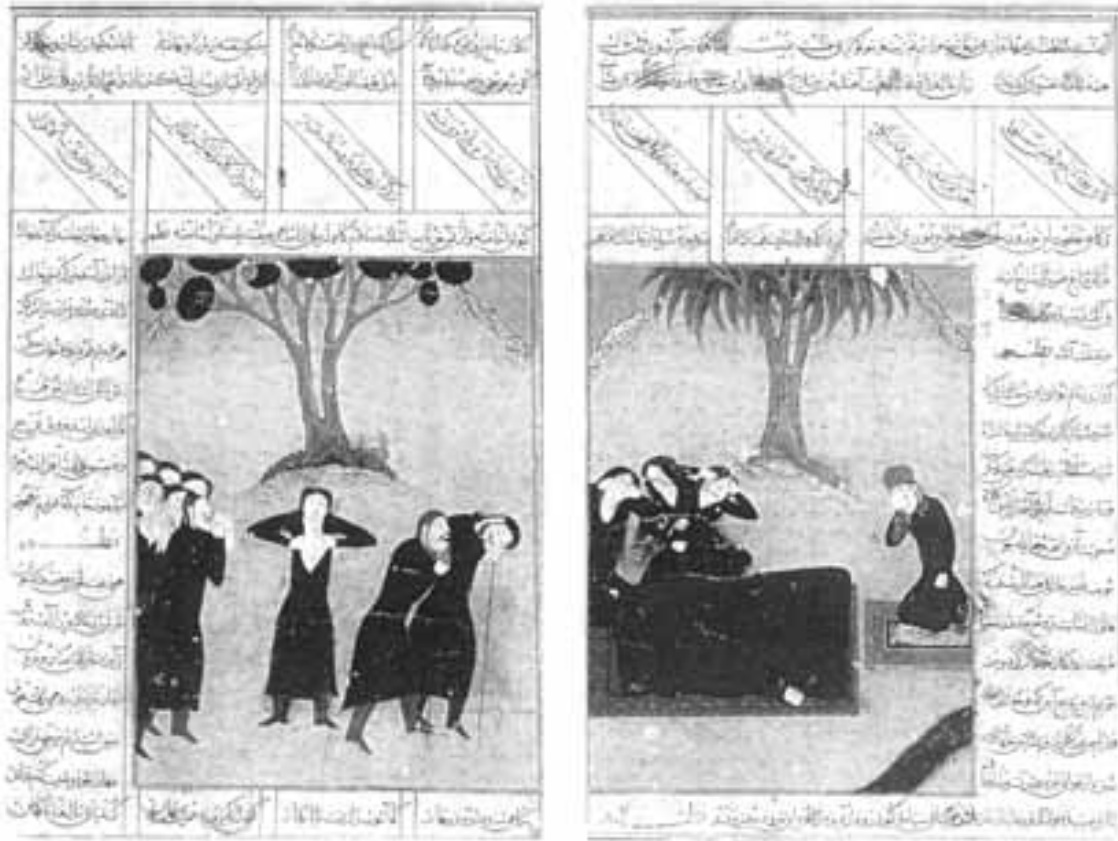

تصویر ۲- صفحه هایی از کلیله و دمنه در گلچین منثور ابراهیم سلطان.
ماخذ: (شیراز، نیمه اول سده نهم هجری، کتابخانه سلیمانیه، استانبول)

سلطان در موسیقی هم دست داشت. داستان او با برادرش بایسنقر میرزا در باب یوسف اندکانی، خواننده بزرگ آن دوره در تذکرهالشعراى دولتشاه ثبت است (۱۳۳۸، ۵ - ۲۶۴). بنظر می‌رسد که از میان شاعران فارسی زبان، همچون برادرش بایسنقر میرزا به امیر خسرو دهلوی و خمه‌او ارادت می‌ورزیده است و در این باب با برادر دیگرشان الغ بیک که طرفدار خمه نظامی بوده، مباحثی داشته اند. ابراهیم سلطان در سال ۸۲۸ هجری به امراض مزمنه مبتلا گردید و در ۴ شوال همان سال درگذشت (عبدالرزاق سمرقندی، ۱۳۸۳، ۴۹/۲) (تصویر ۴).

گرایش دیگر ابراهیم سلطان در قلمرو کتاب آرایى گلچین سازی از آثار شاعران برجسته ایران بود و در این زمینه البته از پسر عم خود اسکندر سلطان تقلید می کرده است. وی گلچینی از شعر شاعران تراز اول ایران را برای اهدا به برادرش بایسنقر میرزا کتاب آرایى کرد. گلچین دیگری را هم از آثار منثور ایران - مرزبان نامه، کلیله و دمنه و سند باد نامه - ترتیب داد و آن را با زیباترین وجهی نگارگری و تذهیب کرد (تصویر ۳).

فعالیت های ابراهیم سلطان در عرض بیست سال حکومت وی در شیراز، بنا به تصریح منابع و بازمانده های زمان وی، جملگی در جهت خیرالانام و منافع عموم مردم بوده است. او در شیراز چندین مدرسه و باغ و عمارات دیگر ساخت و به مرمت آثار پیشین پرداخت. ابراهیم

تصویر ۵- سرلوح برگی از ظفرنامه علی یزدی (مویه بر مرگ محمد سلطان بن جهانگیر).
ماخذ: (شیراز، حدود ۳۹-۸۳۷ ه، مجموعه بروشتینی، جنوا)

تصویر ۶- رستم اسفندیار را پرتاب می کند.
ماخذ: (شاهنامه ابراهیم سلطان، شیراز، حدود ۳۷-۸۳۳ ه، کتابخانه بادلیان، آکسفورد)

از کاتبان و مذهبیان برجسته کارگاه هنری ابراهیم سلطان که نامشان در انجامة نسخه ها آمده است می توان به افراد زیر اشاره کرد. محمود الحسینی که پیشتر در نزد پسر عم او اسکندر سلطان کار می کرد. اسماعیل حسینی که در کتابت بعضی از نسخه ها با محمود الحسینی مشارکت داشت. نورالحسینی که کتابت مجموعه سه دیوان را عهده دار بود. محمد قطب المغیثی سلطانی که قرآن سال ۸۲۳ هجری را به خط نسخ کتابت کرده و امروزه در مجموعه ناصر خلیلی در لندن محفوظ است. او از شاگردان جعفر بایسنقری بود و ظاهراً همان جلال الدین محمد قطب المغیثی سلطانی است. میرعلی که اسکندر نامه نظامی را در سال ۸۳۹ هجری برای کتابخانه ابراهیم سلطان کتابت کرد. یعقوب بن حسن ملقب به سراج الحسینی سلطانی که کاتب ظفرنامه علی یزدی بود. سراج حسینی در سال ۸۵۸ ه. رساله تحفه المحبین را در باب خطاطی تألیف کرد و شاگرد صدرالدین روزبهان خطاط شیرازی بود (ریشار، ۱۳۸۱، ۴-۱۳۲) (تصویر ۵).

از نسخه های بازمانده دوره ابراهیم سلطان می توان به آثار زیر اشاره کرد: مجموعه سه دیوان مرکب از دیوان اشعار امیرخسرو دهلوی و حسن دهلوی و ناصر بخاری که در سال ۸۲۰ ه. به دستور ابراهیم سلطان کتابت شد. این نسخه در بردارنده تذهیبی غنی و پرمایه است. هاله های ابرگونه و گل و بته های طلائی با گوشه های رنگی، شمشه های دلنشین در درون قاب بندی های اسلیمی و ویژگی درخوری به این نسخه بخشیده است. این نسخه امروزه در کتابخانه ملی پاریس محفوظ است (ریشار، ۱۳۸۳، ۷۵). گلچین مثنوی ابراهیم سلطان در بردارنده گزیده ای از کلیه و دمنه و مرزبان نامه و سند باد نامه است و در شمشه اهدائیه آن نام و لقب ابراهیم سلطان آمده و پیداست که در کارگاه هنری او کار شده است (Grube, 2000, 101) (تصویر ۶).

تصویر ۸- صفحه ای از قرآن مجید به شیوه محقق و ریحان به خط ابراهیم سلطان.

تصویر ۷- کشته شدن اژدها توسط رستم. ماخذ: (شاهنامه ابراهیم سلطان، شیراز، حدود ۳۷-۸۳۳ ه، کتابخانه بادلیان، آکسفورد)

ظفرنامه شرف الدین علی یزدی از نسخه هایی است که در کارگاه هنری ابراهیم سلطان در شیراز کتاب آرای شد و پس از مرگ او، در سال ۸۳۹ هجری خاتمه یافت و ابراهیم سلطان آنقدر زنده نماند تا اتمام آن را ببیند. این نسخه در اصل ۲۴ نگاره داشته و جملگی آنها تمام برگی بوده و نگاره ۱۳ در بردارنده ترکیب بندی دو برگی است. این نگاره ها از نظر سبک و شیوه شبیه نگاره هایی گلچین و شاهنامه ابراهیم سلطان است. برنامه تنظیم تصاویر و مضامین آنها از دقتی سرشار برخوردار است و لحظات کلیدی زندگی تیمور و فرزند او شاهرخ را نشان می دهند. تلاش نقاش در این نگاره ها پدید آوردن نگاره های پخته و پرورده و یادبودی در این نسخه است (Sims, 2000, 122). این نسخه امروزه در موزه هنری کلیولند محفوظ است.

به غیر از نسخه های یاد شده، نسخه دیوان امیرخسرو دهلوی در سال ۸۳۴ هجری به طرزی باشکوه و به دستور ابراهیم سلطان تذهیب شد که امروزه متعلق به موزه آثار ترکی اسلامی استانبول است (تصاویر ۸ و ۹).

در این نسخه ۲۸ نگاره با سبک مکتب شیراز موجود است و نظیر این سبک را در نگاره های شاهنامه ابراهیم سلطان و ظفرنامه علی یزدی می توان مشاهده کرد (Ibid). این نسخه امروزه در کتابخانه سلیمانیه استانبول محفوظ است. گلچین منظوم ابراهیم سلطان هم که پیشتر از آن یاد شد، امروزه در موزه دولتی برلین نگهداری می شود و در سال ۸۲۳ هجری در شیراز برای برادرش بایسنقر میرزا کار شده است و در بردارنده ۲۹ نگاره زیباست (Kuhnel, 1931, 18). یک تذهیب دو برگی زیبا هم به سبک مکتب شیراز در آن وجود دارد که بر غنای هنری آن افزوده است (تصویر ۷).

شاهنامه ابراهیم سلطان که امروزه در کتابخانه بادلیان آکسفورد نگهداری می شود در بردارنده شمسه اهدائیه به ابراهیم سلطان؛ یک مدحیه و ۴۷ نگاره است. به نظر می رسد که ابراهیم سلطان این شاهنامه را پس از شاهنامه برادرش بایسنقر میرزا که در سال ۸۳۳ هجری در هرات کتاب آرای شد، سفارش داده یعنی در بین سالهای ۸۳۳ تا ۸۳۷ هجری کتابت شده است. از نگاره های این شاهنامه ۴ نگاره دو برگی است و ۵ نگاره هم با اسلوب سیاه قلم اجرا شده است (Robinson, 1958, 16).

تصویر ۹- صفحه ای از قرآن مجید به شیوه محقق و ریحان به خط ابراهیم سلطان.

نتیجه

و سلیقه هنری که داشت توانست این هنرمندان را برای پدید آوردن مکتبی کاملاً متمایز مورد حمایت قرار دهد و به کارستان درخشان هنری دست یابد. یکی از مهم ترین وجوه این کارستان خود ابراهیم سلطان بود که در کتابت و خطاطی مهارت داشت و بعضی از آثار هنری دوره خود از جمله قرآن های مذهب (قرآن های ۸۲۶، ۸۲۸، ۸۳۴ و ۸۳۷ هجری). کتیبه های زیبایی عمارات (کتیبه مقبره سعدی، کتیبه تخت جمشید، کتیبه مزار بابا لطف الله، کتیبه ظهیریه و کتیبه دروازه قرآن شیراز) را اجرا کرد و الگویی برای شاهزادگان بعدی ایران شد تا همچون او در حوزه هنر بکوشند و بر اعتبار فرهنگی از برای کسب اعتبار سیاسی تأکید کنند. هنگامی که قراقویونلوها در سال ۸۵۶ هجری به شیراز دست یافتند و آثار هنری مکتب شیراز بدست پیر بداق فرزند جهانشاه افتاد، او خود را ناگزیر از ادامه راه آنها دید. از این رو مکتب شیراز، از برای هم چشمی با تیموریان، در زمان ترکمانان تحولی در خور یافت و آثاری درخشان در تاریخ نگارگری ایران تولید کرد و این ارزنده ترین میراثی بود که ابراهیم سلطان در قلمرو هنرپروری از خود به یادگار گذاشت.

مهم ترین نتیجه کوشندگی های هنری و هنرپروری ابراهیم سلطان در شیراز پدیداری شماری از آثار هنری در قلمرو کتاب آرایی، بختگی و پروردگی مکتب نگارگری شیراز، شکوفایی خوشنویسی بخصوص خط نستعلیق در کارگاه هنری شیراز و تربیت شماری از خوشنویسان، بختگی و پرمایگی تذهیب نسخه ها بویژه با حضور هنرمندی برجسته همچون خواجه نصیرالدین محمد مذهب بود. آثار هنری موجود زمان ابراهیم سلطان در قیاس با آثار ادوار پیشین نشاندهنده پیشرفت و شکوفایی در ترکیب بندی ها، رنگبندی ها و طراحی ها و ابتکار در صفحه آرایی متن و هماهنگی و یکدستی بین متن و تصویر و تذهیب است.

هنرمندان کارگاه هنری ابراهیم سلطان با بهره گیری از تجارب هنرمندان مکتب شیراز دوره آل اینجو و آل مظفر و بالاتر از آنها تجارب هنری دوره اسکندر سلطان، به سبکی پویا و درخشان در نگارگری و کتابت دست یافتند که در مکتب شیراز بی سابقه بود. آنها در این تجارب هنری، سنت هنری هرات - تختگاه تیموریان - را نیز پیش رو داشتند و در صدد هم چشمی با هنرمندان مکتب هرات بودند و در این رقابت تا حد و حجم قابل ملاحظه ای هم موفق از آب در آمدند. ابراهیم سلطان با حس

جدول ۱- کارستان ابراهیم سلطان.

سال	نام اثر (نسخه)	جای کتابت / کتاب	نگاره و تذهیب	تعداد صفحات	جای نگهداری
۱۲۲	مثنوی معنوی روسی	شیراز ۹۱	دارای تذهیب	۲۷۷	بنیاد گلنگران - اوسین
۱۲۰	سه دیوان	شیراز / انورالکسیبی	دارای تذهیب	۲۰۷	کتابخانه ملی - پاریس
۱۲۲	تاریخ جهانگیر علی یزدی یا ظفرنامه علی یزدی	شیراز /	دارای تذهیب و ۲۸ نگاره		کتابخانه سلیمانیه، استانبول
۱۲۳	قرآن	شیراز / احمد قطب معالی	دارای تذهیب		مجموعه خانگی لندن
۱۲۳	موزان خلی	امسلخر / ابراهیم سلطان	تذهیب		توقایی سرای، استانبول
۱۲۳	گلچین منظوم	شیراز / محمود کاتب حسینی	دارای تذهیب و ۲۹ نگاره		موزه دولتی - برلین
۱۲۶	قرآن	۹ ابراهیم سلطان	دارای تذهیب		کتابخانه توقایی سرای، استانبول
صورت ۱۲۸	قرآن	شیراز / ابراهیم سلطان		۶۶	کتابخانه آستانقسن، مشهد
۱۲۹	گلوان سعدی	شیراز	دارای تذهیب	۴۴۰	کتابخانه دانشگاه پنوب، هند
۲ ریمستان ۱۳۰	قرآن (۹ جلد)	شیراز / ابراهیم سلطان	دارای تذهیب		موزه متروپولیتن، نیویورک
۱۳۰	انیس الناس	شیراز /	دارای تذهیب		کتابخانه مطی - تهران
۱۲۴	جامع الصحیح		دارای تذهیب	۳۱۹	کتابخانه سلیمانیه، استانبول
۱۳۲	دیوان امیر خسرو معلوی	شیراز /	دارای تذهیب	۳۷۵	موزه آثار ترکی و اسلامی، استانبول
۱۳۴	قرآن	شیراز / ابراهیم سلطان	دارای تذهیب	۲۱	موزه پاریس - شیراز
۱۳۵	کتیبه مقبره سعدی	شیراز / ابراهیم سلطان			سعدیه شیراز
۱۳۷	قرآن	شیراز / ابراهیم سلطان	دارای تذهیب	۴-۴	کتابخانه آستانقسن، مشهد
صورت ۱۴۰	شاهنامه فردوسی	شیراز / ناصر سلطانی	تذهیب و ۱۷ نگاره	۱۶۹	کتابخانه پادشاهی، آکسفورد
نسخه ۱۳۹	ظفر نامه علی یزدی	شیراز / امیرحسین سلطانی	تذهیب و ۲۱ نگاره		کویته
-----	گلچین مثنوی منصور	شیراز /	تذهیب و ۲۸ نگاره	۵۷۹	کتابخانه سلیمانیه، استانبول
-----	کتیبه	تبریز / عبدالله صیفری به دستور ابراهیم سلطان به شیراز منتقل شد			شیراز
-----	کتیبه تخت جمشید	تخت جمشید / ابراهیم سلطان			تخت جمشید، شیراز
-----	کتیبه	شیراز / ابراهیم سلطان			مدرسه دارالصفاء و دارالایمان، شیراز
-----	کتیبه مزار بابا لطف الله عساکرین	شیراز / ابراهیم سلطان			شیراز
-----	کتیبه ظهیریه	شیراز / ابراهیم سلطان			شیراز
-----	کتیبه دیواره قرآن شیراز	شیراز / ابراهیم سلطان			شیراز
-----	قرآن	شیراز / ابراهیم سلطان	دارای تذهیب		مزار بابا لطف الله عساکرین - شیراز

(ماخذ: نگارنده)

فهرست منابع:

حافظ آبرو (۱۳۷۲)، زبده التواریخ، تصحیح سید کمال حاج سید جوادی، جلد ۱، وزارت ارشاد، تهران.
 دولت‌شاه سمرقندی (۱۳۳۸)، تذکره الشعرا، چاپ محمد رضانی، کلاله خاور، تهران.
 رعنا حسینی، کرامت‌الله (۱۳۶۶)، "منشور کلانتری خواجه نصیر مذهب"، فرهنگ ایران زمین، شماره ۲۷، صص ۷۲-۶۹.
 ریشار، فرانسیس (۱۳۸۱)، "نصیرالدین سلطانی ..."، نامه بهارستان، شماره ۵، سال سوم، صص ۴۰-۱۳۱.
 ریشار، فرانسیس (۱۳۸۲)، جلوه‌های هنر فارسی، ترجمه ع. روح بخشان، وزارت ارشاد، تهران.
 شجاع (۱۳۵۰)، انیس الناس، چاپ ایرج افشار، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
 شرف‌الدین علی یزدی (۱۳۳۶)، ظفرنامه، چاپ محمد عباسی، جلد ۱، ابن سینا، تهران.
 عبدالرزاق سمرقندی (بی‌تا)، مطلع سعدین، چاپ عبدالحسین نوایی، جلد ۲، پژوهشگاه علوم انسانی، تهران.
 فصیحی خوافی (۱۳۳۹)، مجمل فصیحی، چاپ فرخ، جلد ۳، مشهد.
 قاضی احمد قمی (۱۳۶۶)، منتخب التواریخ معینی، چاپ و مقدمه ژان اوبن، طهوری، تهران.

Grube, E. (2000), "Ibrahim-Sultans Anthology of prose Texts", Persian Painting, Ed. Hillenbrand, London.

Kuhnel, E. (1931), Handschrift..., Berlin.

Robinson, W. (1958), A descriptive catalogue of Persian Painting in the Bodleian Library, Oxford.

Sims, E. (2000), "The Hundred and one Paintings of Ibrahim Sultan", Persian Painting, .Ed. Hillenbrand, London.